

URSZULA WRÓBLEWSKA

Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP

Wprowadzenie

Druga Rzeczypospolita była ostatnim okresem w dziejach Polski, gdzie przeszło 36% społeczeństwa stanowiły mniejszości narodowe oraz wyznaniowe¹. Szczególnie zróżnicowane etnicznie i wyznaniowo były tereny przygraniczne, w tym ziemie północno-wschodnie Polski. Problem zróżnicowania etnicznego Kresów Wschodnich był wielokrotnie podejmowany w dyskusjach politycznych ówczesnego rządu, gdyż stanowił o zachowaniu bezpieczeństwa wewnętrznego i stabilizacji wschodnich granic Polski.

Do grup wyznaniowych prawnie uznanych w Drugiej Rzeczypospolitej zaliczano wyznania: rzymskokatolickie, greckokatolickie, ewangelicko-augsburskie, staroobrzędowe, prawosławne, judaistyczne, islamskie oraz karaïmskie². Uznanie przez państwo odmienności etnicznej czy religijnej wywołało potrzebę przygotowywania odrębnych aktów prawnych dla poszczególnych mniejszości.

---

* Dr Urszula Wróblewska, Zakład Historii Wychowania, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet w Białymstoku, e-mail: wroblewskau@poczta.onet.pl

¹ Według Jerzego Tomaszewskiego w II RP było 35,4% mniejszości, zaś Janusz Żarnowski podaje 34%. Henryk Chałupczak i Tomasz Browarek szacują liczbę mniejszości na 11,2 mln stanowiącą 35,1% społeczeństwa, w tym Ukraińców około 5 mln, Żydów 3,1 mln, Białorusinów 1,9 mln, Niemców 830 tys., Litwinów 180 tys., Rosjan 100 tys., Czechów 40 tys., Cyganów 30 tys., Słowaków 7 tys., Ormian 5,5 tys., Tatarów 5 tys. oraz Karaïmów 1 tys., zob. J. Żarnowski, *Spółeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1973; tenże, *Spółeczeństwo polskie Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1973; tenże, *Spółeczeństwo Polski międzywojennej*, Warszawa 1969; *Polska 1918-1939. Praca – technika – społeczeństwo*, Warszawa 1990; *Spółeczeństwo i kultura II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982; J. Tomaszewski, *Rzeczypospolita wielu narodów*, Warszawa 1985; tenże, *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w latach 1918-1939*, Warszawa 1985; tenże, *Mniejszości narodowe w Polsce w XX wieku*, Warszawa 1991; H. Hołuszko, *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce*, Warszawa 1992; H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin 2000, s. 22.

² Dz.U.RP nr 60 z 1933 r. poz. 455.

Poszanowanie wolności i swobody w funkcjonowaniu mniejszości narodowych i wyznaniowych nakładały na Polskę ustawy międzynarodowe (m.in. traktat wersalski)³, z których inkorporowano szereg praw do konstytucji marcowej uchwalonej w 1921 roku.

Konstytucja dawała prawo do zrzeszania się, umożliwiając obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych lub wyznaniowych tworzenie zakładów dobroczynnych, religijnych, społecznych oraz szkół i innych zakładów wychowawczych⁴. Kolejne prawa zapisane w konstytucji poręczały wolność sumienia, wyznania wszystkim obywatelom. Autonomia mniejszości znajdowała się tym samym pod ścisłym nadzorem państwa polskiego. Wszyscy *mieszkańcy państwa polskiego* mieli prawo do wolnego i nieprzymuszonego wyznawania swojej wiary, pod warunkiem że praktyki religijne nie były sprzeczne z porządkiem publicznym i nie ograniczały wypełniania obowiązków wobec państwa⁵.

³ Traktat o ochronie mniejszości z 28 czerwca 1919 r., jako ustawa międzynarodowa został podpisany przez Polskę wraz z Traktatem Pokoju i zawierał jednostronne zobowiązania wobec mocarstw sprzymierzonych i stowarzyszonych. Artykuły zawarte w Traktacie regulowały kwestie związane z: ochroną życia i wolności; tolerancją religijną. Dokument gwarantował możliwość używania własnego języka w życiu prywatnym i publicznym. Regulował kwestie związane ze szkolnictwem; zakładami religijnymi, dobroczynnymi i społecznymi; udziałem mniejszości w podziale funduszy publicznych oraz uwzględniał prawa Żydów. Traktat rząd polski traktował jako prawa narzucone i ingerujące w suwerenność państwa i na XV Zgromadzeniu Ligi Narodów w 1934 roku zażądał zastąpienia tych norm prawami narodowymi oraz oświadczył, że wstrzymuje się od realizacji współpracy międzynarodowej w wykonywaniu postulatów wersalskich. Na ten temat szerzej zob. F. Brzeziński, *Prawa mniejszości Komentarz do Traktatu z dn. 28 czerwca 1919 r. pomiędzy Polską a Głównymi Mocarstwami*, Warszawa 1920; H. Kissinger, *Dyplomacja*, Warszawa 1996; S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918-1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.

⁴ Art. 108 Konstytucji RP z dnia 17 marca 1921 r.: *Obywatele mają prawo koalicji, zgromadzania się i zawiązywania związków i stowarzyszeń koresponduje z artykułem 110 Obywatele polscy, należący do mniejszości narodowych, wyznaniowych lub językowych, mają równe z innymi obywatelami prawo zakładania, nadzoru i zawiadamiania swoim własnym kosztem zakładów dobroczynnych, religijnych i społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych, oraz do używania w nich swobodnie swej mowy i wykonywania przepisów swej religii*, Dz.U.RP nr 44 z 1921 r. poz. 267.

⁵ Art. 111 Konstytucji RP z dnia 17 marca 1921 r.: *Wszystkim obywatelom poręcza się wolność sumienia i wyznania. Żaden obywatel nie może być z powodu swego wyznania i przekonań religijnych ograniczony w prawach, przysługujących innym obywatelom. Wszyscy mieszkańcy Państwa Polskiego mają prawo wolnego wyznawania zarówno publicznie jak i prywatnie swej wiary i wykonywania przepisów swej religii lub obrządku, o ile to nie sprzeciwia się porządkowi publicznemu ani obyczajności publicznej*. Art. 112 Konstytucji RP z dnia 17 marca 1921 r.: *Wolności wyznania nie wolno używać w sposób przeciwny ustawom. Nikt nie może uchylać się od spełnienia obowiązków publicznych z powodu swoich wierzeń religijnych. Nikt nie może być zmusza-*

Warto również wspomnieć, iż w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 23 kwietnia 1935 roku powyższe prawa zostały zachowane⁶.

Podkreślanie owej „równości” z perspektywy dnia dzisiejszego wydaje się swego rodzaju anachronizmem, natomiast wówczas miało szczególne znaczenie w etnicznie zróżnicowanej Drugiej Rzeczypospolitej i niezbędne było w celu budowania poczucia przynależności do jednego wspólnie tworzonego państwa.

Jednocześnie przez okres dwudziestolecia międzywojennego częścią strategii państwa polskiego wobec mniejszości była polityka oświatowa realizowana przez ideologie wychowawcze wdrażane na gruncie działalności edukacyjnej. W założeniach ideologicznych próbowano określić miejsce mniejszości w procesie wychowawczym. Jednocześnie warto zastanowić się, jaka była polityka oświatowa wobec różnych mniejszości i w jaki sposób kontrolowano działania kulturalno-oświatowe grup etnicznych i wyznaniowych. Czy mimo obowiązującej ustawy zasadniczej wszyscy obywatele Drugiej Rzeczypospolitej byli równi wobec prawa i jednakowo traktowani?

Ideologie wychowawcze *versus* mniejszości narodowe i wyznaniowe

Z chwilą odzyskania niepodległości nowa sytuacja polityczna, społeczna i ekonomiczna wymusiła konieczność wypracowania nowatorskiej koncepcji obywatela realizowanej poprzez system oświatowy w ramach ideologii wychowawczych prezentowanych przez różne stronnictwa polityczne i kolejne rządy. Od 1918 roku zasadniczym rdzeniem wychowania była idea wychowania narodowego reprezentowana przez endecję, zaś po przewrocie majowym obóz sanacyjny wysunął koncepcję wychowania państwowego.

Po 1918 roku w wychowaniu narodowym zaczęły dominować tendencje nacjonalistyczne, na co wpłynął fakt licznej mniejszości narodowej i wyznaniowej. Naród traktowano jako wspólnotę etniczną posiadającą własne cele, niejednokrotnie kolidujące z celami innych wspólnot etnicznych⁷. Prekursorami wychowania narodowego byli liderzy ruchu narodowego (m.in. Roman Dmowski, Zygmunt Balicki, Jan Ludwik Popławski, Lucjan Zarzecki). Podstawą polityki lansowanej przez L. Zarzeckiego było założenie, że wychowanie narodowe może zapewnić mniejszościom prawo do ich języka ojczystego i wyznania, jeżeli wypełnią one należycie obowiązki wobec państwa.

---

ny do udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych, o ile nie podlega władzy rodzicielskiej lub opiekuńczej, Dz.U. RP nr 44 z 1921 r. poz. 267.

⁶ Konstytucja R. P. z 23 kwietnia 1935 r. w rozdziale XIV art. 81 utrzymała w mocy artykuły 99 oraz 109-118, Dz.U.RP nr 30 z 1935 r. poz. 227.

⁷ Z. Balicki, *Szkice o narodowości*, Warszawa 1898, tenże, *Zasady wychowania narodowego*, Warszawa 1909; R. Dmowski, *Myśli nowoczesnego Polaka*, Warszawa 1933; *Kościół, naród, państwo*, Pelplin 1936.

Uważał on, że należy tworzyć państwowe szkoły polskie nawet w najmniejszych skupiskach ludności polskiej, aby zapobiec zatracaniu własnej tożsamości narodowej wśród znacznej liczby mniejszości. Jednocześnie był przeciwnikiem zakładania państwowych szkół dla mniejszości narodowych i postulował, aby mniejszości organizowały i finansowały własne prywatne szkoły pod nadzorem państwa polskiego⁸.

Pojęcie wychowania państwowego pojawiło się po 1926 roku i stało się symbolem ideologii wychowawczej sanacji. Potrzeba wychowania państwowego była powszechnie doceniana, ponieważ państwo polskie nie istniało w świadomości kilku kolejnych pokoleń Polaków. Głównym propagatorem wychowawczej myśli Józefa Piłsudskiego był Adam Skwarczyński, który w pracy wychowawczej przekładał działanie nad wzniesłe hasła i dowodził, że źródło wielkości narodu stanowi praca kształtująca rzeczywistość, charakter i moralność. Sposobem sanacji na złagodzenie podziałów wewnętrznych zarówno na płaszczyźnie narodowościowej, politycznej oraz społecznej było stworzenie państwa o ponadklasowym i ponadnarodowym charakterze, gdzie wszyscy obywatele zgodnie i z zapałem mieli pracować dla dobra swojego kraju, gdzie interes państwa był jednocześnie indywidualnym priorytetem w działalności każdej jednostki⁹.

Idea wychowania państwowego miała być podstawą wychowawczą mniejszości narodowych. Polski historyk, publicysta i działacz polityczny, Olgierd Górka, przekonywał, że jak wcześniej język, wiara i tradycja narodowa były spoiwem dla Polaków rozrzuconych w trzech zaborach, tak po odzyskaniu wolności czynnikiem integrującym wszystkich obywateli bez względu na wiarę, język i kulturę powinno być państwo. Uważał, że państwo w momentach zagrożenia zewnętrznego musi mieć możliwość dysponowania całym potencjałem swoich obywateli, w tym także mniejszości. Należy skłonić mniejszości do pracy na rzecz dobra wspólnego państwa i starać się je pozyskać, unikając przy tym konfliktów wewnętrznych osłabiających państwo¹⁰. Minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego Kazimierz Świątlicki sprecyzował swoje oczekiwania, twierdząc, że *nie możemy i nie chcemy wymagać od szkół i innych instytucji wychowawczych w Polsce, aby Niemców lub Ukraińców wychowy-*

---

⁸ L. Zarzecki, *Wychowanie narodowe: studia i szkice*, Warszawa 1926; *O wychowaniu narodowym*, Warszawa 1926.

⁹ Terminem, który pojawiał się na płaszczyźnie wychowania państwowego i znacznie pokrywał się z jego treściami i znaczeniem, było wychowanie obywatelskie, którego źródła historycznych należy doszukiwać się w ideach państwa Platona i Arystotelesa, a na gruncie polskim w reformie szkolnej Stanisława Konarskiego i działalności Komisji Edukacji Narodowej, zob. Cz. Majorek, *Historyczne źródła teorii wychowania obywatelsko-państwowego w Polsce doby międzywojennej*, w: *Edukacja historyczna i obywatelska w Polsce odrodzonej 1918-1939*, red. J. Maternicki, Warszawa 1987, s. 15-19.

¹⁰ A. Wierzbicki, *Naród a państwo w polskiej myśli historycznej dwudziestolecia międzywojennego*, Wrocław 1978, s. 64.

wać na Polaków, albo ewangelików lub prawosławnych, ale mamy prawo i obowiązek żądać zupełnie kategorycznie, aby wszystkie formy i wszystkie czynniki wychowania publicznego na obszarze naszego państwa działające, w zgodnym trudzie pracowały nad złożeniem w sercach dziatwy i młodzieży mocnej podwaliny pod rozkwit i potęgę Rzeczypospolitej. Pod groźbą utraty niepodległości państwa wychowanie publiczne w Polsce musi być tak prowadzone, ażeby każdy Polak, zanim zostanie narodowcem, socjalistą czy ludowcem, był przedewszystkim państwowcem. Osiągnięcie trwałego mocarstwowego stanowiska Polski wymaga, aby każdy urodzony i żyjący w Polsce Żyd, Niemiec, Ukraińiec, zanim zostanie świadomym pracownikiem na polu kultury swojego ściślejszego społeczeństwa, czuł i rozumiał, że ma być przede wszystkim dobrym obywatelem Najjaśniejszej Rzeczypospolitej¹¹.

Poglądy i ideologia wychowania państwowego wyznaczały kierunek reformy szkolnej w latach trzydziestych. W oparciu o wytyczne zawarte w akcie prawnym z 11 marca 1932 roku (tzw. ustawa jędrzejewiczowska) opracowano nowe dyrektywy, programy nauczania i podręczniki. Szkoły realizowały ideologię wychowania państwowego¹², organizując uroczyste obchody świąt państwowych (m.in. powstania styczniowego, listopadowego, 3 maja, 11 listopada, dzień imienin J. Piłsudskiego, prezydenta i jego żony) oraz podejmując współpracę z domem rodzinnym. Cały system oświatowy wdrażał młodzież w życie społeczne, gospodarcze i polityczne przez działalność samorządów, kas oszczędnościowych oraz organizacji o ogólnokrajowym zasięgu (m.in. Związek Harcerstwa Polskiego, Organizacja Pracy Obywatelskiej Młodzieży – Straż Przednia, Liga Obrony Powietrznej Państwa, Liga Morska i Kolonialna, Polski Czerwony Krzyż, Polski Biały Krzyż, Przysposobienie Wojskowe Kobiet).

Od momentu śmierci J. Piłsudskiego można było zauważyć stopniowe ewoluowanie ideologii wychowawczej sanacji. Wobec coraz realniejszego zagrożenia wojną wychowanie państwowe zaczęło osadzać na podstawach wychowania narodowego, przyjmując od 1935 roku kierunek wychowania obywatelsko-narodowego. Wojciech Alojzy Świętosławski jako minister oświaty zwracał uwagę, że *nie ma wychowania państwowego bez uwzględnienia podstaw wychowania narodowego i walorów religijno-moralnych¹³.*

¹¹ F. Araszkiewicz, *Wychowanie obywatelskie w Drugiej Rzeczypospolitej*, w: „Wychowanie Obywatelskie” nr 5 z 1971 r., s.17.

¹² Zob. S.J. Bystron, *Uspołecznienie szkoły*, w: „Zrąb” 1931, s. 11-44; S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła w Drugiej Rzeczypospolitej: społeczne uwarunkowania dostępu do oświaty*, Wrocław 1988; J. Sadowska, *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok 2001 E. Magiera, *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczecin 2003.

¹³ „Oświata i Wychowanie” z. 1 z 1938 r., s. 70.

Uwypuklanie różnic między obiema ideologiami było jedynie elementem walki politycznej pomiędzy endecją a piłsudczykami, co przenosiło się na grunt teorii i praktyki pedagogicznej. Jak słusznie zauważył Krzysztof Jakubiak, jedyna różnica polegała na tym, że Narodowa Demokracja przez ogół rozumiała naród, a sanacja zmierzała do całościowego ujęcia państwa, które było nadrzędnym celem działań politycznych i oświatowych¹⁴.

„Równy” dostęp do oświaty

Za pomocą szkoły poprzez ideę polonizacyjną realizowano wewnętrzną politykę narodowościową szczególnie wobec licznych mniejszości narodowych, które mogły stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa wewnętrznego i umocnienia granic Polski¹⁵. W tej części artykułu zostanie zasygnalizowana sytuacja oświatowa mniejszości narodowych, które uważane mogły być za problemowe głównie na terenie Kresów Wschodnich i dlatego też wobec nich prowadzono przemyślaną politykę oświatową.

Mniejszości, które posiadały swoją macierz za granicą wschodnią, odczuwały asymilacyjną politykę państwa poprzez szereg decyzji kuratorium zamykających lub ograniczających działalność szkół z ojczystym językiem nauczania. Już w roku szkolnym 1921/22 po opanowaniu Galicji Wschodniej przez władze polskie zmniejszono liczbę szkół powszechnych z ukraińskim językiem nauczania¹⁶. Zlikwidowano także wykłady uniwersyteckie prowadzone w języku ukraińskim, co przyczyniło się do powstania tajnego uniwersytetu ukraińskiego. Decyzja komisarza Ziem Wschodnich z 18 listopada 1918 roku ograniczała administracyjnie rozwój szkolnictwa ukraińskiego, a oświatowa polityka kadrowa polegała na przenoszeniu nauczycieli ukraińskich do miejscowości etnicznie polskich i zastępowaniu ich etatów nauczycielami polskimi, którzy nie znali języka ukraińskiego. Nowo przybyli nauczyciele z byłych terenów

¹⁴ Zob. K. Jakubiak, *Idea wychowania obywatelskiego w polskiej myśli pedagogicznej przełomu XIX i XX wieku oraz okresu Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Wychowanie a polityka: między wychowaniem narodowym a państwowym*, red. W. Wojdyła, Toruń 1999.

¹⁵ Zob. W. Śleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007.

¹⁶ Przed 1918 rokiem na terenie Galicji Wschodniej było 1590 szkół powszechnych z polskim językiem nauczania i 2420 z ukraińskim językiem nauczania. We Lwowie, Kołomyi, Przemyślu, Tarnopolu, Stanisławowie funkcjonowały gimnazja państwowe z ukraińskim językiem nauczania. Dodatkowo działało 7 gimnazjów prywatnych i 3 gimnazja dwujęzyczne w Jaworowie, Rohatynie i Turce. Ukraińscy nauczyciele zdobywali swoje wykształcenie i przygotowanie pedagogiczne w 4 państwowych seminariach nauczycielskich dwujęzycznych (Lwów, Przemyśl, Stanisławów, Tarnopol) oraz w 4 prywatnych seminariach z ukraińskim językiem nauczania we Lwowie, Kołomyi, Jaworowie i Stanisławowie. S. Mauersberg, *Szkolnictwo dla mniejszości narodowych*, w: *Historia wychowania wiek XX*, red. J. Miąso, Warszawa 1981, s. 125-129.

Królestwa Polskiego i Galicji nie rozumieli realiów życia na Kresach i nie potrafili nawiązać kontaktów ze społecznością, co ograniczało ich możliwości w wychowaniu i nauczaniu¹⁷.

Podobne losy spotykały szkoły z białoruskim językiem nauczania¹⁸. Szczególny proces zahamowania szkolnictwa białoruskiego nastąpił po zawarciu traktatu ryskiego, na mocy którego ziemie zachodniej Białorusi wcielono do Polski. Wówczas zamknięto połowę szkół białoruskich oraz białoruskie seminarium nauczycielskie. Dalsze uszczuplenie szkolnictwa białoruskiego nastąpiło po wcieleniu terenów Litwy Środkowej do państwa polskiego¹⁹.

Natomiast szkolnictwo litewskie stanowiło obiekt rewanżu za prześladowania mniejszości polskiej w państwie litewskim²⁰. Pod koniec lat 30. XX wieku konsekwencją pogorszenia stosunków politycznych z Litwą było ograniczenie nawet prywatnego szkolnictwa litewskiego²¹.

Odzwierciedleniem polityki oświatowej wobec mniejszości narodowych zamieszkujących Kresy Wschodnie była ustawa z 31 lipca 1924 roku, zwana od jej twórcy „ustawą Grabskiego”, który uważał, że *suwerenem Państwa Polskiego jest naród polski, a nie ogół zamieszkującej je ludności*. Założeniem ustawy miała być wspólna

¹⁷ zob. R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929*, Kraków 1989; B. Skaradziński, *Białorusini, Litwini, Ukraińcy*, Białystok 1990; *Wkręgu kultury ukraińskiej*, red. W. Pilat, Olsztyn 1991; M. Iwonicki, *Ukraińcy, Białorusini, Rusini, Niemcy w Polsce w latach 1918-1939*, Siedlce 1993; M. Czech, *Ukraińcy w Polsce*, Warszawa 1993.

¹⁸ Wobec pierwszych białoruskich szkół ludowych, które powstały podczas I wojny światowej, Departament Oświaty Tymczasowej Komisji Rządzącej kierującej Litwą Środkową wykazywał tendencje liberalne, umożliwiając mniejszości białoruskiej zakładanie szkół według własnego uznania.

¹⁹ zob. K. Gomółka, *Białorusini w II RP*, w: „Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej. Ekonomia XXXI”, nr 495 z 1992; tenże, *Polityka rządów polskich wobec mniejszości białoruskiej w latach 1918-1939*, w: „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, nr 4 z 1995 r.; tenże, *Sprawa białoruska w koncepcjach Narodowej Demokracji w latach 1918-1922*, w: *Polska – Polacy – mniejszości narodowe. Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. VIII, red. W. Wrzesiński, Wrocław 1992; *Wkręgu kultury białoruskiej*, red. W. Pilat, Olsztyn 1994; G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków 1997; A. Bergman, *Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984.

²⁰ zob. J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław 1982; B. Makowski, *Litwini w Polsce 1920-1939*, Warszawa 1986; J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988.

²¹ W latach 1935/36 na podstawie negatywnej oceny zostało zamknięte gimnazjum litewskie w Święcianach. Efektem polityki oświatowej państwa polskiego było funkcjonowanie bez praw państwowych w 1939 roku jednej prywatnej szkoły powszechnej i jednego prywatnego Gimnazjum im. Witolda Wielkiego w Wilnie oraz możliwość nauki języka litewskiego w 102 szkołach państwowych jako przedmiotu. S. Mauersberg, *Szkolnictwo dla mniejszości...*, s. 131-132.

szkoła wychowująca na dobrych obywateli uczniów narodowości polskiej i niepolskiej we wzajemnym szacunku wobec siebie. W myśl litery prawa język macierzysty wprowadzano do szkoły powszechnej na wniosek rodziców co najmniej 40 dzieci w danym obwodzie szkolnym, jeżeli w takiej szkole tylko 20 rodziców wnioskowało o język polski, wówczas szkoła stawała się dwujęzyczna, czyli niektóre przedmioty prowadzone były w języku ojczystym (ukraińskim, litewskim, białoruskim), a pozostałe w polskim.

W praktyce ustawa była uważana za narzędzie asymilacji społeczności niepolskiej, głównie słowiańskiej, i zakładała likwidację szkolnictwa mniejszościowego. Utrakwizacja przyczyniła się do zmniejszenia szkolnictwa ukraińskiego, które przekształcono na dwujęzyczne, gdzie nauczali polscy nauczyciele, gdyż reforma szkolna z 1932 roku likwidowała dawne seminaria nauczycielskie na rzecz liceów pedagogicznych z polskim językiem nauczania. „Ustawa Grabskiego” pomimo sprzeciwów posłów stronnictw ludowych Wyzwolenie i Jedność Ludowa zachowała moc do 1939 roku.

Szkolnictwo czeskie skupione na Wołyniu nie stanowiło aż tak problemowego zagadnienia w polityce oświatowej²², a szkolnictwo rosyjskie było w zasadzie spadkiem po zaborze rosyjskim, z którym stopniowo próbowano się rozstać²³.

Liczną mniejszością zamieszkującą Kresy Wschodnie byli wyznawcy judaizmu, wobec których stosowano inną politykę oświatową. Sytuacja Żydów na ziemiach wschodnich była skomplikowana, gdyż zostali wciągnięci w konflikty polsko-rosyjskie czy polsko-ukraińskie. Dopiero po 1926 roku jawna fala antysemityzmu opadła a ludność żydowska pokładała nadzieje w rządach sanacji. Żydzi jako mniejszość wyznaniowa dążyli do autonomii kulturowo-narodowej i zakładali głównie prywatne szkoły z hebrajskim językiem nauczania, jednocześnie szkoły polskie stawały się coraz bardziej popularne, gdyż ze względu na standaryzację przygotowywały na studia wyższe²⁴.

Połowicznym rozwiązaniem sytuacji oświatowej mniejszości były zakładane przez nie szkoły prywatne. Wzrastało szkolnictwo prywatne otwierane przez organizacje

²² W 1937/38 na Wołyniu było 18 szkół powszechnych (13 prywatnych), 4 dwujęzyczne, w 18 szkołach język czeski był przedmiotem nauczania, tamże, s. 132.

²³ W 1923/24 było 14 szkół prywatnych natomiast w 1937/38 funkcjonowała już tylko jedna publiczna szkoła powszechna z rosyjskim językiem nauczania dla 300 dzieci staroobrzędowców w Wilnie i 4 prywatne, tamże, 132.

²⁴ Zob. *Żydzi polscy. Dzieje i kultura*, red. M. Fuks, Warszawa 1982; A. Cała, *Wizerunek Żyda w polskiej kulturze ludowej*, Warszawa 1987; J. Tomaszewski, *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*, Warszawa 1993; A. Untermann, *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, Warszawa 1994; tenże, *Żydzi: wiara i życie*, Warszawa 2005; *Studia z dziejów Żydów w Polsce*, t. I, red. Z. Borzmińska, t. II, red. E. Lewczuk, Warszawa 1995; *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, red. K. Pilarczyk, Kraków 2008.

kulturalno-oświatowe m.in. ukraińskie (*Ridna Szkoła* i *Proświta*), białoruskie (*Towarzystwa Szkoły Białoruskiej*, *Hromada*) czy czeskie (*Czeska Macierz Szkolna w Łucku*). Litewskie towarzystwo *Rytas* prowadziło prywatne szkolnictwo, utrzymywało szkoły powszechne oraz dwa gimnazja w Wilnie i w Święcianach. Również działające w Wilnie organizacje żydowskie, jak: *Żydowski Centralny Komitet Oświaty*, *Żydowskie Stowarzyszenie Oświatowo-Kulturalne Tarbud* oraz *Towarzystwo Popierania Szkolnictwa Żydowskiego i Kultury Żydowskiej Szul – Kult* skupiały swoją działalność na zachowaniu własnego języka i odrębności kulturowej. Oświata pozaszkolna mniejszości narodowych czy wyznaniowych wynikała z przyzwolenia państwa, czyli z polityki prowadzonej wobec danej mniejszości.

Celem polityki oświatowej było wyposażenie młodzieży ukraińskiej, litewskiej czy białoruskiej w polską świadomość narodową. Poprzez ustawy, zamykanie szkół, ograniczenie w zakładaniu prywatnych placówek oświatowych, sprowadzanie nauczycieli z „rdzennie polskich terenów” próbowano utrzymać ład i bezpieczeństwo wewnętrzne, którego źródłem zagrożenia mogły być właśnie wieloetniczne Kresy Wschodnie.

Warto też podkreślić, że polityka oświatowa wobec mniejszości była procesem zmiennym w czasie i zależnym od wielu czynników politycznych. Sanacja krytykowała politykę oświatową endecji jako „szowinistyczny nacjonalizm²⁵” i dlatego też po przewrocie majowym wzrosła liczba szkół dla mniejszości²⁶. Była to jednak chwilowa strategia polityczna, której celem było złagodzenie nastrojów w społeczeństwie, gdyż już w latach 1928-1930 doprowadzono do zamknięcia *Hromady* i likwidacji szkół białoruskich, a w następnych latach przekształcanie ich na utrakwizacyjne. Podobnie wymiar polityczny wpływał na organizację oświaty litewskiej i gdy w 1927 roku znacznie pogorszyły się stosunki polityczne między Polską a Litwą, rozpoczęto proces likwidacji litewskich szkół prywatnych, motywując tę decyzję niskim poziomem nauczania, niekorzystnymi warunkami lokalowymi oraz brakiem subordynacji nauczycieli ignorujących wytyczne programowe i prawo polskie. Mniejszość białoruską ze względu na niski poziom świadomości uważano za najbardziej podatną na asymilację i liczone, że uda się wychować lojalnych obywateli. Szkolnictwo żydowskie mogło funkcjonować, pod warunkiem że nie zagrażało bezpieczeństwu wewnętrznemu państwa. W polityce oświatowej mniejszości nie miały równych szans i praw. Jednak w strukturze wieloetnicznej Polski były mniejszości, które wpisywały się w realizowaną ideologię wychowawczą w II RP, czyli Tatarzy, Karaimi czy Ormia-

²⁵ T. Wid, *Polesie w okresie rządów pomajowych*, Brześć 1928, s.13.

²⁶ W latach 1926/27 odnotowano wzrost szkół powszechnych białoruskich z 8 do 26 w 1927 oraz litewskich z 7 do 23. por. K. Gomółka, *Białorusini...*, s. 106; B. Makowski, *Litwini...*, s. 167.

nie²⁷. Sytuacja oświatowa tych mniejszości była lepsza i często znajdowały one poparcie ze strony rządu w swoich dążeniach kulturalno-oświatowych.

Oświata Tatarów jako urzeczywistniona idea oświatowa

Przykładem mniejszości, która doskonale wpisywała się w politykę etniczną państwa polskiego, byli Tatarzy, będący jedną z najmniejszych grup etniczno-wyznaniowych. Mniejszość tatarska, licząca wówczas ponad 5 tysięcy wyznawców islamu sunnickiego, cieszyła się przychylnością, a nawet poparciem władz w działaniach oświatowych. Okres międzywojenny to czas bardzo intensywnej, zróżnicowanej i efektywnej pracy kulturalno-oświatowej działaczy tatarskich na rzecz społeczności. Oświata Tatarów w Drugiej Rzeczypospolitej jest ważnym elementem ówczesnej sytuacji oświatowej oraz istotnym fragmentem rozwoju kulturalno-oświatowego mniejszości tatarskiej²⁸.

Tatarzy jako prawnie uznana przez państwo grupa wyznaniowa korzystali z dodatkowych oświatowych przepisów prawnych. W 1921 roku podjęli nawet próbę założenia własnej szkoły w Wilnie, lecz pomimo przychylności rządu w wyniku trudności kadrowych nie zrealizowali swojego zamierzenia. Jako obywatele polscy byli zobowiązani do wypełniania dekretu z dnia 7 lutego 1919 roku o obowiązku szkolnym. Dzieci i młodzież tatarska uczęszczała do szkół w czterech administracyjnych okręgach szkolnych: warszawskim, białostockim (zniesiony w 1927 r. i włączony do okręgu brzeskiego), wileńskim i wołyńskim²⁹.

Tatarzy, uczestnicząc w zajęciach szkolnych, apelach z okazji uroczystości państwowych, biorąc udział w rozmaitych formach kształcenia pozaszkolnego zapoz-

²⁷ P. Borawski, A. Dubiński, *Tatarzy polscy. Dzieje, obrzędy, legendy, tradycje*, Warszawa 1986; J. Tyszkiewicz, *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII-XVIII w.*, Warszawa 1989; tenże, *Z historii Tatarów polskich 1794-1944*, Pułtusk 2002; S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*, Gdańsk 2000 (reprint z 1938 r.); A. Miśkiewicz, *Tatarzy polscy 1918-1939*, Warszawa 1990; A. Konopacki, *Życie religijne Tatarów na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI-XIX wieku*, Warszawa 2010; G. Pełczyński, *Karaimi polscy*, Poznań 2004; A. Tokarczyk, *Karaimizm: saga polskich Karaimów*, Warszawa 2006; S. Gąsiorowski, *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV-XVIII wieku*, Kraków 2008.

²⁸ Na temat zróżnicowanych form oświaty tatarskiej w okresie międzywojennym powstała praca doktorska U. Wróblewskiej – *Oświata Tatarów polskich w latach 1918-1939* (maszynopis, 2009). Trud ukazania życia społecznego Tatarów podjął A. Miśkiewicz w pracy *Tatarzy polscy 1918-1939. Życie społeczno-kulturalne i religijne*, Warszawa 1990; J. Mizgalski w artykule *Oświata wśród Tatarów w Polsce międzywojennej*, w: „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie” z. V z 1998 r. przedstawił ogólne kierunki rozwoju oświaty tatarskiej.

²⁹ T. Serafin, *Władze szkolne w latach 1917/18-1937/38*, Warszawa 1939, s. 220-222.

nawali się z treściami skupionymi wokół osi programowej „Polska i jej kultura”³⁰. Uczniowie tatarscy wiedzę zdobytą w szkole wykorzystywali również podczas uroczystych nabożeństw w meczecie z okazji świąt i wydarzeń państwowych. *W szkole ćwiczeń w Słonimiu uczyliśmy się piosenek i wierszy. Śpiewaliśmy piosenki polskie podczas apeli szkolnych organizowanych okazji 3 maja, 11 listopada. 12 maja 1935 roku uczyliśmy się wiersza „To nieprawda, że już nie ma Marszałka”, który pamiętam jak recytowałem na dziedzińcu meczetu w Słonimiu podczas uroczystości pogrzebowej Józefa Piłsudskiego*³¹.

Zaadoptowali również wzorce postępowania, które obowiązywały w polskich szkołach powszechnych. Każdy nowy rok szkolny uczniowie katolicycy rozpoczynali uroczystą mszą w kościele, a uczniowie muzułmańscy inaugurowali rok szkolny modlitwą w meczetach. *W Głębokim, 3 września 1937 roku w dniu rozpoczęcia roku szkolnego zastępca imama p. I. Bohdanowicz, zebrał wszystkie dzieci muzułmańskie, celem odprawienia nabożeństwa, które poprzedził krótkim przemówieniem, aby dzieci modliły się do Najwyższego o pomyślność i dalszą opiekę dla siebie. Po nabożeństwie pan imam rozdał dzieciom sadogę, poczem udano się do szkoły, skąd wszyscy wyruszyli na powitanie wojsk, powracających z manewrów. Powitanie odbyło się bardzo serdecznie, dzieci owacyjnie witały maszerujące oddziały. Obrzucały wojsko kwiatami, wznosząc okrzyki: „niech żyje wojsko i Jego Wódz!”*³²

Władze szkolne zwalniały z zajęć lekcyjnych uczniów muzułmańskich na wyjątkowe uroczystości religijne³³. W celu zapoznawania z mniejszością tatarską, która zapi-

³⁰ Autorzy programów szkolnych podkreślali, że treści nauczania nie są sprzeczne z rozwojem kultury mniejszości narodowych. Według czołowych pedagogów kultury Sergiusza Hassena i Bogdana Nawroczyńskiego programy zmierzały do zbliżenia młodzieży polskiej do dziejów i kultury mniejszości narodowych oraz wyrabiały gotowość do obywatelskiej współpracy z mniejszościami w ramach wspólnego państwa. Natomiast dzieci i młodzież z mniejszości narodowych, szczególnie słowiańskich, poprzez poznanie kultury polskiej miały wynieść ze szkoły szacunek do języka polskiego oraz przekonanie o wspólnej tradycji i historii. Realizowane treści programowe miały umocnić w mniejszościach narodowych poczucie przynależności państwowej i odpowiedzialności obywatelskiej wobec państwa polskiego zgodnie z programem asymilacji państwowej. por. S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne...*, s. 206-210; E. Magiera, *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej, Szczecin 2003*, s. 53, tenże, *Problem mniejszości narodowych w jędrzejewiczowskiej reformie programu historii dla szkół powszechnych w okresie międzywojennym*, w: *Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700-1939*, red. A. Bilewicz, S. Walasek, Wrocław 1998, s. 229-235.

³¹ Informator S. M., ur. 1925 r., Wywiad przeprowadzony przez U. Wróblewską 17 XII 2004 r. w Białymstoku.

³² „Życie Tatarskie” nr 7 z 1937 r., s. 21.

³³ Dzięki uzyskanej zgodzie władz oświatowych dnia 18 września 1936 roku o godz. 11 w meczecie w Nowogródku wszystkie dzieci muzułmańskie w wieku szkolnym mogły uczestniczyć

sała chlubne karty w dziejach Rzeczypospolitej, Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego zaleciło bibliotekom szkolnym i nauczycielskim nabycie „Rocznika Tatarskiego” jako pisma przedstawiającego *obraz o dużej perspektywie, bogatej treści i wyraźnej linii*³⁴.

W realizowanych doktrynach wychowania państwowego propagowanych przez sanację podkreślano potrzebę wzbudzania w młodzieży polskiej zainteresowania kulturą mniejszości narodowych i wpajania poszanowania dla niej w celu lepszego zrozumienia potrzeby współżycia z mniejszościami w obrębie jednego państwa³⁵.

Zasadą obowiązującą nauczycieli w zależności od środowiska szkolnego było szersze omawianie tematów z historii Polski z uwzględnieniem mniejszości narodowych³⁶. Tatarzy jako mniejszość wyznaniowa w realizowanej przez rząd polityce oświatowej na Kresach Wschodnich byli doskonałym przykładem życzliwości państwa wobec mniejszości³⁷. W 1936 roku w Wilnie nakładem Dziennika Urzędowego Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego wydano pod red. dra W. Arcimowicza jedyny o mniejszości bezpłatny dodatek pt. *Tatarzy w Polsce*³⁸. Monografię historyczno-geograficzną przygotowano w oparciu o wytyczne ministerstwa, stosując zasadę aktualizacji i regionalizacji³⁹. Celem opracowania było zwrócenie większej uwagi na *brater*

---

w nabożeństwie za duszę patrona Tatarskiego Związku Strzeleckiego w Nowogródku H. Sulkiwicza. „Życie Tatarskie”, nr 10 z 1936 r., s. 231.

³⁴ Od Redakcji, „Rocznik Tatarski”, t. II z 1935 r., s. XXI.

³⁵ Zob. W. Hoszkowa, *Jak realizować nowy program historii*, Warszawa 1933; H. Pohoska, *Historia w szkole powszechnej*, Warszawa 1933; K. Jakubiak, *Wychowanie państwowe jako ideologia wychowawcza sanacji: kształtowanie i upowszechnianie w periodycznych wydawnictwach społeczno-kulturalnych i pedagogicznych*, Bydgoszcz 1994; E. Magiera, *Problemy mniejszości narodowych...*; U. Świętochowska, *Najnowsza historia Polski w programach szkół średnich ogólnokształcących w latach 1918-1939*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne”, *Historia*, R. X, Gdańsk 1967.

³⁶ E. Zdrojewski, *Zagadnienia wychowania państwowego młodzieży niepolskiej*, „Zrąb”, nr 15 z 1933 r., s. 12-13.

³⁷ A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 24.

³⁸ L. Krawiec, J.J. Tochtermann, *Tatarzy w Polsce*, nakładem Dziennika Urzędowego Okręgu Szkolnego Wileńskiego Bezpłatny Dodatek do nr 2 Dziennika Urzędowego K. O. S. Wileńskiego, Wilno 1936.

³⁹ Zasady aktualizacji i regionalizacji zagadnień narodowościowych obowiązywały wówczas, gdy w programach szkolnych (klasa V szkoły powszechnej) nie uwzględniono tematów dotyczących mniejszości narodowych zamieszkujących obszar, w którym znajdowała się szkoła. Na przykład, zagadnienie: Gospodarka Bony na Kresach, poprzez aktualizację należało podkreślić opiekę rządu polskiego pomajowego na Kresach Wschodnich; zagadnienie: Kniaziowie Ostrogscy w służbie dla państwa, należało podkreślić kwestie stosunku ludności rosyjskiej do Polski, sabotaż jednostek

skie współzycie mierzone stuleciami z licznymi zastępami Tatarów, osiadłych w naszym kraju niż na bardziej znane walki z hordami tatarskimi⁴⁰.

Opracowanie historyczne stanowiło pomoc dla nauczyciela realizującego program publicznej szkoły powszechnej na Wileńszczyźnie i Nowogrodzycyźnie. *Nauczycielstwo tutejsze chcąc uwzględnić warunki lokalne przy wykonywaniu programu nie raz będzie musiało wziąć pod uwagę również wychowanków tej narodowości, chlubnie zapisanej w dziejach naszego Państwa⁴¹*. Natomiast monografia typowego osiedla tatarskiego (wsi Sorok Tatarzy) miała stanowić dla nauczyciela metodyczny wzór poznawania terenu z zakresu geografii i geologii⁴².

Czytając fragment tekstu dotyczący społeczności tatarskiej, możemy mieć wrażenie zupełnie odmiennej polityki oświatowej państwa wobec mniejszości. Dlaczego procesy oświatowe Tatarów były bardziej liberalne i popierane przez rząd polski? Zapewne było kilka powodów, które wynikały z zamieszkiwania przez Tatarów historycznych ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz, co ciekawe, były też konsekwencją polityki zagranicznej w II RP.

Warto pamiętać, że Tatarzy w okresie międzywojennym byli małą liczebnie mniejszością, głównie religijną, znacznie zasymilowaną oraz wykazującą wysoki poziom lojalności wobec państwa polskiego, wobec czego nie stanowili zagrożenia odśrodkowego i nie przejawiali dążeń separatystycznych.

Tatarzy w okresie międzywojennym doskonale wpisywali się w politykę zagraniczną państwa przejawiającą się między innymi w realizacji piłsudczykowskiej idei Międzymorza, która wynikała z permanentnego zagrożenia ze strony Rosji i Niemiec⁴³. Aktywiści tatarscy przez odwoływanie się do historii i przeszłości przodków oraz poszukiwanie wspólnych korzeni z ludami tureckimi tworzyli swoistą mitologię grupy, która opierała się na dziejowej misji Tatarów, którzy byli jako *skupiona na ziemiach polskich odrobina Orientu, stanowiąca żywy i silny łącznik pomiędzy Polską a Wschodem⁴⁴*. Myśl przewodnia inteligencji tatarskiej była bardzo korzystna dla polityki zagranicznej państwa polskiego, które w ramach idee prometeizmu udzielało

---

i zgodną współpracę ogółu, tolerancję polską i szkoły rosyjskie w okresie międzywojennym. Regionalizacja treści kształcenia polegała na uwzględnianiu specyficznych cech regionu, w którym znajdowała się szkoła. E. Magiera, *Problem mniejszości narodowych...*, s. 232-234.

⁴⁰ L. Krawiec, J.J. Tochtermann, *Tatarzy...*, s. 3.

⁴¹ Tamże, s. 14.

⁴² Tamże, s. 3.

⁴³ M.K. Kamiński, M. J. Zacharias, *Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej 1918-1939*, Warszawa 1987; J. Faryś, *Koncepcje polskiej polityki zagranicznej 1918-1939*, Warszawa 1981.

⁴⁴ „Wschód – Orient”, nr 3-4 z 1932 r., s. 100.

wsparcia narodom ZSRR dążącym do suwerenności⁴⁵. Koncepcja prometeizmu była rozszerzeniem federacyjnej idei Marszałka dlatego też w Polsce znalazła schronienie i wsparcie emigracja działaczy narodowościowych z Rosji⁴⁶. Jednym z najsilniejszych ośrodków ruchu prometejskiego była Warszawa⁴⁷, a głównym miejscem działań politycznych i naukowych idei prometeizmu był Instytut Wschodni w Warszawie, gdzie Orientalistyczne Koło Młodzieży wydawało kwartalnik „Wschód”. Poważną działalność rozwijał także Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie, w którym powołano Szkołę Nauk Politycznych⁴⁸. Ze wszystkimi ośrodkami współpracowali Tatarzy, którzy wspierali swoich współplemieńców w dążeniach narodowościowych.

Warto jeszcze zwrócić uwagę, że pomimo kryzysu znacznie rozwijała się orientalistyka w Polsce, stanowiąc cel działań rządu polskiego⁴⁹. Ówczesny resort oświecenia publicznego popierał kształcenie specjalistów w zakresie problematyki wschodniej udzielając stypendiów naukowych i badawczych⁵⁰. Stypendia na naukę z Ekspozytury 2 finansowane przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych i Sztab Główny otrzymywali również emigranci, uczniowie i studenci narodów uciśnionych w ZSRR (Ukraińcy, Kozacy, Tatarzy Kazańscy i Krymscy, Turkiestańczycy, Azerbejdżanie, Górale Kaukazy, Gruzini, Karelczycy). W 1932 roku z 22-osobowej młodzieży kau-

⁴⁵ W 1926 r. Tadeusz Hołowko, współpracownik Marszałka, organizuje w Paryżu jednolitą antyradziecką organizację pod nazwą Le Prométhée (Prometeusz), jednoczącą emigracje: ukraińską, gruzińską, azerbejdżańską, turkmeńską, Tatarów krymskich i kazańskich, Kozaków kubańskich z Kubania, górali Kaukazu jako emigrację Republiki Północnego Kaukazu, wychodźców karelskich i fińskich, I. Werschler, *Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołowko. Życie i działalność*, Warszawa 1984, s. 218; K. Grygajtis, *U źródeł koncepcji prometejskiej (1920 r., lata 1925-1926)*, „Rocznik Tatarów Polskich”, t. VII z 2001/02 r.

⁴⁶ W. Bączkowski, *Prometeizm polski a idea słowiańska*, „Wschód – Orient”, nr 4 z 1935 r. – nr 1 z 1936 r., s. 1-10; tenże, *Wschód a Polska*, „Wschód – Orient”, nr 2-3-4 z 1934 r., s. 17-41; T. Radwański, *Idea prometejska na tle geopolityki Polski*, „Wschód – Orient”, nr 4 z 1935 r. – nr 1 z 1936 r., s. 17-20; J. R., *Z dziejów prometeizmu polskiego*, „Wschód – Orient”, nr 1-2 z 1937 r., s. 1-15.

⁴⁷ Dwa główne ośrodki w Europie Zachodniej, gdzie rozwijał się prometeizm, to Warszawa i Paryż. Duże znaczenie dla działań emigracyjnych miał również Stambuł, Teheran, Konstanca, Berlin, Helsinki, Praga i Charbin. S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971, s. 201, 210.

⁴⁸ Tamże, s. 201., s. 217-219.

⁴⁹ Pomimo kryzysu na uczelniach wyższych i zamykania wydziałów w okresie międzywojennym, powstały liczne katedry orientalistyki (3 we Lwowie, 2 w Krakowie, 1 w Poznaniu) oraz trzy docentury w Warszawie. zob. W. Kotwicz, *Studia orientalistyczne w Polsce*, w: *Nauka Polska*, X, Warszawa 1929, s. 323-331; *Świat i Życie*, t. IV, red. Z. Łempicki, Lwów s. 1038.

⁵⁰ J. Tyszkiewicz, *Z historii Tatarów...*, s. 127.

kaskiej 11 pobierało stypendium rządowe, 3 otrzymywało wsparcie od komitetu kaukaskiego, reszta utrzymywała się z pensji rodziców⁵¹.

Na rozwoju orientalistyki w Polsce korzystali sami Tatarzy, którzy stali się również obiektem badań naukowych⁵². Wśród badaczy i naukowców badania antropologiczne nad społecznością tatarską podjął zespół prof. Juljana Talko-Hryncewicza z Zakładu Antropologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Badania nad islamem i kulturą muzułmańską prowadzili również: prof. Tadeusz Kowalski, prof. Tadeusz Mańkowski, dr Saraja Szapszał, dr Stanisław Szachno-Romanowicz, mgr Jan Reychmann. Wiedza zdobywana przed badaczy była cennym źródłem historii tatarskiej i stanowiła o istnieniu grupy.

Podsumowanie

Polityka oświatowa wobec mniejszości narodowych i grup wyznaniowych była zdeterminowana przez politykę narodowościową i zagraniczną państwa, realizowaną w ramach bezpieczeństwa wewnętrznego. Nie stosowano jednakowej polityki wobec wszystkich mniejszości, różnicowano ją w zależności od regionu czy charakteru kulturowego mniejszości. Strategia oświatowa stosowana wobec mniejszości przynosiła odwrotne do zamierzonych skutki, gdyż każde zamykanie szkół lub utrudnianie przez władze działalności oświatowej powodowało niechęć mniejszości wobec państwa polskiego. Jednocześnie naczelnym celem państwa było zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego i każde odśrodkowe działanie było postrzegane jako zagrożenie. Oświata była podstawowym narzędziem do zachowania bezpieczeństwa wewnętrznego i ładu w kraju.

Posiadanie narzędzi edukacyjnych pozwalało kształtować świadomość młodych pokoleń i zachować równowagę pomiędzy ich czynami a bezpieczeństwem narodowym. Nadrzędnym celem państwa było zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego, a wszelkie środki i działania zmierzały do jego osiągnięcia. W przypadku jednolitego społeczeństwa narodowego zapewne byłoby prościej zachować ów ład społeczny, jednak znaczny odsetek mniejszości powodował zagrożenia odśrodkowe, które naruszały strukturę bezpieczeństwa. Rząd polski był w stanie radzić sobie jedynie z mniejszościami znacznie już zasymilowanymi.

Ideologia wobec podziałów społecznych, narodowościowych i politycznych miała swoje uzasadnienie, dawała nadzieje na znalezienie płaszczyzny porozumienia dla wszystkich obywateli. Wielonarodowościowa i wielokulturowa mozaika Polski, która

---

⁵¹ Instytut Pamięci Narodowej, sygn. BU 00231/259/1 k. 80-83.

⁵² „Przegląd Antropologiczny”, t. I z 1926 r., s. 84-91; J. Tyszkiewicz, *Z historii...*, s. 127-128.

w przeszłości stanowiła o potęgze Rzeczypospolitej Obojga Narodów, już w realiach II RP okazała się problemem trudnym do rozwiązania.

**Educational policy of the Second Polish Republic towards
national minorities, ethnic and religious groups
inhabiting the Eastern Border Land of the Republic**

The aim of the present article is to describe a policy of the Polish state towards national minorities and ethnic and religious groups inhabiting the Eastern Border Land of the Second Polish Republic. The educational policy towards national minorities and religious groups was determined by national and foreign policy of the state taking into account the field of national security. There was not the only one policy towards all minorities, but the policy was diversified depending on a region and a cultural characteristic of a minority. According to the level of national consciousness, population, and national aspirations, the educational policy towards different minorities and ethnic groups was diversified too. The main danger was seen in Slavonic minorities (Belorussian, Ukrainian), which could be dangerous to the state integrity and could influence to weaken Polish eastern borders. The Jewish minority, which was an economic base of the Second Polish Republic, obtained much more autonomy in the field of education. The biggest opportunity of cultural and educational development there had small minorities, which had assimilated for a long time and did not have national aspirations (among them: Tatars, Karaims). The educational policy made by the state had the opposite effect to the plans, because every closure of schools and disturbing in educational activity by state authorities caused an aversion of minorities to the Polish state. On the other hand, the main aim of the state was to preserve national security and every decentralizing activities were noticed as dangers. Education system was a basic means of preservation of national home security and order in the country. Owing educational means let the authorities create consciousness of young generations and keep balance between their activities and national security.

Key words: educational policy, Second Polish Republic, Polish Eastern Border Land, national minorities, ethnic minorities